

Boekbesprekingen

Het fanatisme van Brunswijk en de culten van de bosnegers

H.U.E. Thoden van Velzen en W. van Wetering, *The Great Father and the Danger. Religious cults, material forces and collective fantasies in the world of the Surinamese Maroons* (Dordrecht en Providence 1988) xiv + 451 bladzijden, Foris Publications Holland en U.S.A., Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Caribbean Series 9, ISBN 90 6765 234 2. fl.45,-.

Na 1960 is er tussen de academische disciplines geschiedenis en antropologie een verhouding ontstaan die steeds inniger wordt. Werkte de antropoloog van oudsher met, laten we zeggen, mondelinge en de historicus met schriftelijke bronnen, vandaag de dag zijn de theoretische en methodologische uitgangspunten die de beide disciplines hebben met elkaar verweven. Een voorbeeld hiervan is de hier te bespreken studie van het antropologenechtspaar Thoden van Velzen en Van Wetering over de Ndjuka's, één van de bosnegergroepen in Suriname.

De lijvige studie *The Great Father and the Danger* is het resultaat van een uitgebreid archief- en bronnenonderzoek in Suriname en Nederland en veldwerk onder de Ndjuka's. In 1961 kwam het echtpaar aan in Diitabiki, een Ndjuka-dorp aan de Tapanahoni-rivier, waar zij in de loop der jaren hun kennis met betrekking tot de Surinaamse Ndjuka-maatschappij hebben opgebouwd.

Stukje bij beetje wordt in het boek de structuur van de Ndjuka-maatschappij in historisch perspectief blootgelegd. De religieuze, psychologische, economische en politieke aspecten worden met behulp van een theoretisch kader, dat is opgebouwd uit elementen die afkomstig zijn van Marx, Freud en Weber, consciëntieus uitgewerkt. Hierdoor krijgt de lezer een rijk geschakeerd beeld voorgeschoteld van de historie van de Ndjuka's vanaf de negentiende eeuw tot aan het eind van de jaren zeventig van deze eeuw.

Alvorens inhoudelijk op de studie in te gaan, geef ik nog wat onontbeerlijke gegevens over de Ndjuka's. De religie van deze bosnegergroep vindt haar oorsprong in Afrika. De politieke organisatie bestaat uit een hiërarchie van aanzienlijke personen uit de gemeenschap, die het contact met de Surinaamse regering onderhouden. De Ndjuka-maatschappij, tenslotte, bestaat uit verwantschapsgroepen die de afstamming rekenen in de vrouwelijke lijn, de zogenaamde matrilineaire groepen. Alle Ndjuka-clans voelen zich verwant aan elkaar omdat er een gezamenlijke stammoeder is.

De hoofdlijn van het boek is de opkomst en ondergang van religieuze culten in de Ndjuka-maatschappij. De verschuivingen in de

religie hangen nauw samen met veranderingen in de sociaal-economische omstandigheden. De religie vormt als het ware het organisatiekader waarin waarden en normen opgeslagen liggen. De auteurs noemen dit 'collectieve fantasie', een begrip dat meer omvat dan 'ideologie'. Onder ideologie verstaan zij 'a pattern of beliefs and concepts ... which purports to explain social phenomena with a view to directing and simplifying socio-political choices facing individuals and groups'¹. Collectieve fantasie daarentegen is 'a corpus of fantasy images, usually developed in response to some urgent need, to widespread feelings of alienation, when older normative structures have broken down while alternative structures fail to command people's allegiance'².

Korte geschiedenis

Regelmatig wisten slaven van de plantages te ontsnappen en in de ondoordringbare oerwouden van Suriname gemeenschappen op te bouwen die levensvatbaar bleken te zijn. De marrons, zoals deze weglopers werden genoemd, voerden zelfs gevechten met koloniale troepen en vormden op den duur een wezenlijke economische bedreiging, omdat zij slaven die nog op de plantages werkten, aanzetten zich bij hen aan te sluiten. Toen de verliezen voor de plantagehouders te groot werden, besloten zij vredesonderhandelingen aan te gaan met de marrons. Het belangrijkste resultaat van deze onderhandelingen was, dat de voormalige vijanden van de plantagehouders nu vazallen waren geworden. In ruil voor autonomie en de belofte dat zij goederen zouden krijgen die ze niet zelf konden maken, zoals wapens, kleding en gereedschap, beloofden de marrons dat ze zouden afzien van aanvallen op de plantages en niet zonder toestemming van de autoriteiten van de plantage-kolonie met andere groepen zouden samenwerken. Met andere woorden, het was de marrons niet toegestaan een eigen, onafhankelijke politiek te voeren.

De onderhandelingen speelden zich af tussen 1760 en 1767. Ruim één eeuw voor de afschaffing van de slavernij in Suriname (1863) waren duizenden bosnegers erin geslaagd hun vrijheid te verkrijgen. Na de vredesonderhandelingen trokken de Ndjuka's weg van hun geïsoleerde dorpen aan de Ndjuka Kreek en vestigden zich in het zuidoosten van Suriname langs de Tapanahoni-rivier. Men bouwde huizen en kapte oerwoud weg om akkers aan te leggen. Tot 1880 leefden zij van de opbrengsten die ze verdienden met de verkoop van hout en rubbersap.

Deze stabiele situatie veranderde na 1880 radicaal door de massale zoektocht naar goud in Suriname en Frans Guyana. Overal kwamen

goudzoekers vandaan op zoek naar een route die naar de goudvelden leidde. Deze velden waren door het dichtbegroeide tropische regenwoud echter zeer lastig te bereiken. De enige mogelijkheid om bij de goudvelden aan te komen, was via de rivieren, maar deze waren levensgevaarlijk door stroomversnellingen en rotsblokken. Slechts één groep was in staat zich een veilige weg te banen door de verraderlijke stromingen: de marrons. Met hun bootjes, gemaakt uit uitgeholde boomstammen, wisten zij de goudzoekers veilig naar de goudvelden te brengen. Binnen korte tijd kregen de marrons een monopoliepositie als gidsen en vervoerders van goud.

Het waren vooral de jonge sterke marrons die door de 'goldrush' veel geld verdienden. Probleem hierbij was dat zij lange tijd van huis weg waren. En dit gaf spanningen in de dorpen. Hierdoor ontstond er een conflict tussen de jonge marrons - de 'nouveaux riches'- en de arme thuisblijvers. En dit vormde een aanleiding voor het ontstaan van een nieuw religieus concept.

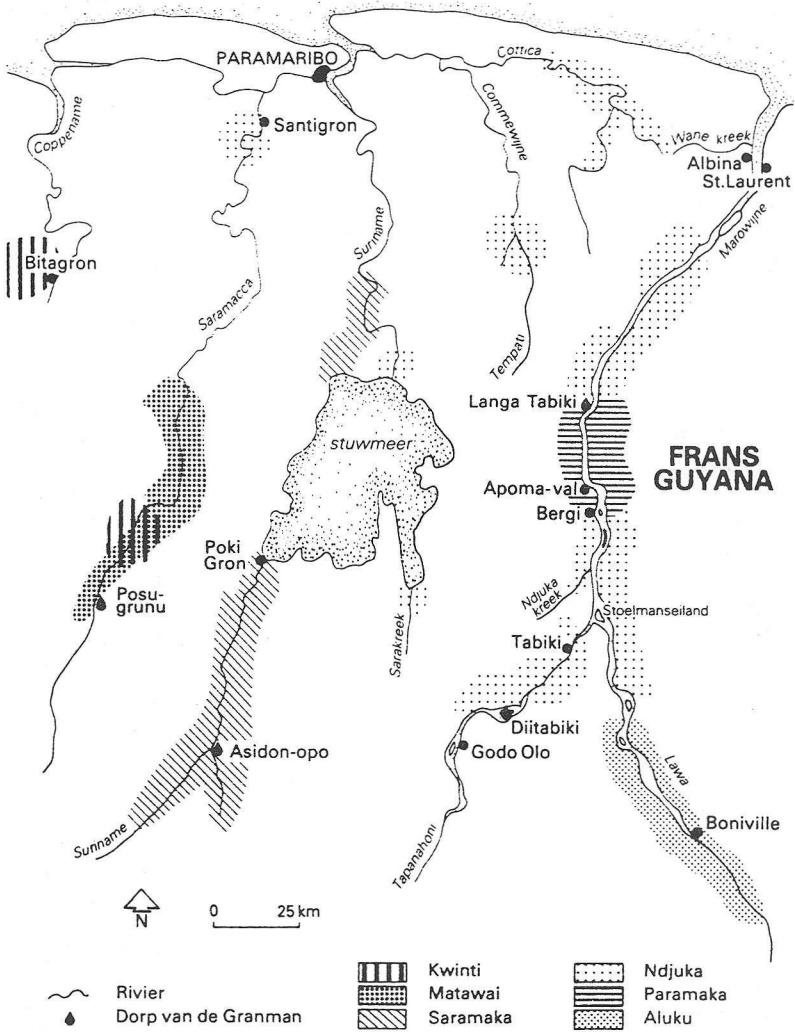
Vooraf bij de Ndjuka's aan de Tapanahoni-rivier waren de spanningen hoog opgelopen. De 'nouveaux riches,' die door de 'goldrush' veel geld hadden verdiend, werden ervan beschuldigd dat ze door toverkunst armoede, honger en ziekte in het dorp hadden veroorzaakt. Op hun beurt beschuldigden de jonge sterke marrons de achterblijvers van hekserij. Het was zaak dat er iemand kwam die grip kreeg op de spanningen: er ontstond een interne machtsstrijd tussen de medicijnmannen en priesters. Uiteindelijk gelukte het een aantal belangrijke zielzorgers een nieuw religieus systeem in het leven te roepen: Gran Gadu (Grote Vader). Wat hield deze nieuwe religieuze beweging in?

Om zich zekerheid te verschaffen omtrent de aard van de beschuldiging, kon men tegen betaling van geld de nieuwe priesters raadplegen. Onder goddelijke inspiratie deden zij een uitspraak over het wel of niet schuldig zijn aan hekserij.³

Gran Gadu werd op den duur door iedereen aanvaard en de collectieve fantasie was weer hersteld. De Grote Vader zorgde ervoor dat de Ndjuka-burgers zichzelf de vraag stelden of ze zich niet schuldig maakten aan hekserij en allerlei andere zonden zoals zelfmoordpogingen, overspel, homoseksualiteit, overtredingen van de menstruatielwetten en incest. Gran Gadu creëerde een stabiele situatie in het dorp. Het moge duidelijk zijn dat de machtspositie van de priesters steeds groter werd.

Toen in 1920 de 'goldrush' op z'n retour was en de inkomsten hieruit danig daalden, vonden er veranderingen plaats in de collectieve fantasie van de Ndjuka-burgers, omdat de economische situatie veranderde. De priesters van de Gran Gadu-cultus werden bekritiseerd omdat ze voor veel geld orakelden, onschuldige mensen veroordeelden en zichzelf verrijkten met de geconfisqueerde boedels van heksen.

Atlantische Oceaan

FRANS GUYANA

De verspreiding van de Bosnegerstammen over Suriname (Uit: H.U.E. Thoden van Velzen en W. van Wetering, The Great Father and the Danger, 214)

De tijd was rijp voor een nieuwe beweging: Na Oгии (Het Gevaar).

Door de Na Oгии-cultus ebde de ontevredenheid weg en er ontstond weer consensus in de collectieve fantasie van het volk. De ingrediënten van Na Oгии waren, zoals bij de vorige cultus: hekserij, orakels, media en heiligdommen.

Thoden van Velzen en Van Wetering beschrijven in hun studie op boeiende en onderhoudende wijze het leven van een aantal sjamanen: de toverpriesters (casu quo profeten) die in trance contact hebben met de godheid. Door het gebruik van mondelinge bronnen weten de auteurs een buitengewoon fascinerend beeld te schetsen van de priesters die in de Ndjuka-wereld zo'n belangrijke plaats innemen.

In een artikel over de opstand van Ronnie Brunswijk onderstreepte Thoden van Velzen de vooraanstaande rol van de religie bij de bosnegers met betrekking tot hun handelen.⁴ De culten van Na Oгии, Gran Gadu en Agadeonsu (de god van de natuur en de vruchtbaarheid) zijn nooit verdwenen uit de Ndjuka-gemeenschap. De orakels die aan deze culten verbonden zijn, beïnvloeden in sterke mate de publieke opinie. Uitspraken over belangrijke zaken als leven, dood, politiek en oorlog door een godheid via haar medium, de priester, zijn gezaghebbend. Thoden van Velzen legt ook een link tussen het fanatisme van de Brunswijk-opstandelingen en de culten van de bosnegers.

Een recent, navrant voorbeeld van de belangrijke positie van de priesters binnen de bosnegerwereld, is de moord op Da Bodòo op 9 december 1989 door het Jungle-commando van Brunswijk. Een delegatie van de Paramaka-stam, onder leiding van de medicijnman Da Bodòo, eiste de teruggave van Langatabbetje, het hoofdkwartier van de Brunswijk-groep langs de Marowijne-rivier. Na een ruzie tussen leden van het Jungle-commando en Da Bodòo en zijn afgevaardigden over deze teruggave, ontstond er een schietpartij, waarbij de medicijnman om het leven kwam.

Onder de bosnegerstammen in Oost-Suriname heerst nu een diepe verontwaardiging, omdat het Jungle-commando een belangrijk en gezaghebbend man heeft doodgeschoten. Verder heeft het Commando een traditie van de bosnegers ontwijfd: men heeft geweigerd het stoffelijk overschot van Da aan de Paramaka-stam over te dragen. Een aantal belangrijke rituelen kan niet worden uitgevoerd en Da Bodòo wordt nu, volgens de regels, beschouwd als een heks.

Voor Brunswijk zal dit grote gevolgen (kunnen) hebben, omdat Da Bodòo's steun aan de rebellenleider een legitimatie betekende voor de strijd tegen Bouterse. Binnen de bosnegerwereld is bloedvergieten een doodzonde, maar als de medicijnman zijn zegen geeft, dan is de opstand legitiem. Thoden van Velzen denkt nu dat door de dood van Da Bodòo de religieuze basis van het Jungle-commando weggeslagen

is. Voor Bouterse betekent dit een verandering van de bestaande situatie die in zijn voordeel is: er is namelijk verdeeldheid ontstaan binnen de bosnegerbevolking.⁵

The Great Father and the Danger is door het gebruik van marxistische, freudiaanse en weberiaanse modellen geen gemakkelijke kost. Toch zal de lezer zich hier doorheen moeten worstelen. Immers, met behulp van deze modellen verklaren de schrijvers de structuur van de Ndjuka-maatschappij. Verder is de studie zeer gedetailleerd en hierdoor zakt de lezer soms weg in een moeras van namen. Voor dit probleem hebben de auteurs een aanvaardbare oplossing gevonden: als in een toneelstuk presenteren zij bij elk hoofdstuk de *dramatis personae* en de plaats waar het verhaal zich afspeelt. De kaartjes en foto's zijn een aangename afwisseling bij de tekst. Kortom: een onmisbaar boek voor diegenen die zich interesseren voor de geschiedenis van Suriname in het algemeen en die van de marrons in het bijzonder.

Jacques Dane

Noten

1. H.U.E. Thoden van Velzen en W. van Wetering, *The Great Father and the Danger*, 8.
2. Ibidem.
3. Voor een interessant artikel over deze materie zie ook: H.U.E. Thoden van Velzen en W. van Wetering, 'De geldigheid van magie, heksen, demonen en economische veranderingen', *Sociologische Gids* 36 (1989) 155-186.
4. H.U.E. Thoden van Velzen, 'De Brunswijk-opstand: Antropologische kanttekeningen bij de Surinaamse burgeroorlog', *Sociologische Gids* 35 (1988) 212-236.
5. Frank van Zijl, 'De obiaman die Brunswijk hard nodig had', *De Volkskrant* (16-12-1989).

Onvoltooid verleden?

C.S.I.J. Lagerberg, *Onvoltooid verleden: de dekolonisatie van Suriname en de Nederlandse Antillen* (Tilburg 1989) ii + 265 bladzijden [IVO-monografieën nr. 40] Instituut voor Ontwikkelingsvraagstukken, Katholieke Universiteit Brabant, ISBN 90 6629 058 7. fl 25,-.

In zijn boek *Onvoltooid verleden: de dekolonisatie van Suriname en de Nederlandse Antillen* stelt Cees Lagerberg, tot voor kort wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de Katholieke Universiteit Brabant, de vraag in hoeverre 'Suriname en de eilanden van de Antillen levensvatbaarheid hebben als autonome eenheden'(1). Dit is een relevante en interessante vraag, aangezien vele hedendaagse binnenlandse conflicten voortkomen uit een gemis aan nationale eenheid, een gebrek aan integratie. Daarbij denk ik aan de vele binnenlandse conflicten waar pas zelfstandig geworden staten mee hebben te kampen. Vaak loopt de strijd dan hoog op ten gevolge van tegenstellingen op etnisch, economisch, religieus en politiek terrein. Vooral op het Afrikaans continent vinden we voorbeelden van landen die met dit soort interne problemen te kampen hebben. Het is ook een interessante vraag met betrekking tot de Surinaamse geschiedenis, omdat er wellicht een beeld gegeven wordt van de Nederlandse bijdrage aan de nationale eenwording in deze gebieden. Waaraan direct gekoppeld een antwoord op de vraag of de dekoloniatiepolitiek van Nederland ten aanzien van Suriname van enige realiteitszin getuigde.

Inhoud

Het boek is in vier delen opgesplitst. In het eerste deel behandelt Lagerberg de naasting en kolonisatie van het Caraïbisch gebied door de verschillende Europese landen, waarbij vanzelfsprekend de nadruk ligt op de ontwikkelingen in de Guyana's (Suriname) en de Nederlandse Antillen. In het daaropvolgende hoofdstuk gaat hij in op de geschiedenis van Suriname sedert de afschaffing van de slavernij (1863) tot en met de aanname van de nieuwe grondwet in 1987. In het derde deel worden de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen op de Nederlandse Antillen nader beschouwd; hierin staat vooral de relatie tussen Aruba en Curaçao, de grootste en rijkste eilanden, centraal. Tenslotte worden de zaken in de lange slotbeschouwing nog eens op een rijtje gezet en geeft de auteur zijn visie op de toekomstige ontwikkelingen in die gebieden.

Tot welke conclusies komt Lagerberg en wat verwacht hij van de toekomst? Ten aanzien van de Nederlandse Antillen is hij van mening dat de verzelfstandiging van Aruba op twijfelachtige gronden wordt nagestreefd: het hoge welvaartspeil in de jaren zestig en zeventig, alsmede de aversie ten opzichte van Curaçao vormen de hoofdmatieven om tot zelfstandigheid te komen. Lagerberg voorziet grote problemen als Aruba haar 'status aparte' omzet in volledige onafhankelijkheid. Vooral door de eenzijdige economische activiteiten, olie en toerisme, is het eiland erg kwetsbaar. Een terugval in olie of toerisme

zou voor Aruba binnen de kortste keren tot een economische crisis leiden. Bovendien heeft verzelfstandiging van Aruba voor de 'Antillen van de Vijf' ook vervelende gevolgen, aangezien het overwicht van Curaçao tot een onevenwichtige onderlinge relatie zou leiden.

Voor wat betreft Suriname concludeert Lagerberg dat Suriname op het moment van onafhankelijkheid niet over voldoende middelen en nationaal besef beschikte om als autonome eenheid te kunnen bestaan. Dat gebrek aan nationale eenheid ziet Lagerberg onder andere als een gevolg van de halfslachtige integratiepolitiek die Nederland in Suriname heeft gevoerd. Hij is echter van mening dat er, ondanks de nog steeds aanwezige etnische verdeeldheid, sprake is van een toenemend nationaal besef. Het 'Surinamer-zijn' kwam bijvoorbeeld tot uiting in de vreugde om de Olympische gouden medaille van de zwemmer Anthony Nesty (er werd zelfs een vliegtuig naar hem vernoemd) en in de formulering van de grondwet van 1987, waarin de gelijkwaardigheid van alle burgers vastgelegd werd.

Om dit nationale gevoel tot een voorspoedige en volledige ontwikkeling te brengen, is volgens Lagerberg een economisch herstel noodzaak. Nederland kan een belangrijke rol spelen in dat herstel en heeft volgens hem 'de sleutel van de Surinaamse integratie in bezit'(247).

Sociologische theorie

Lagerberg is voor dit onderzoek uitgegaan van de gedachte dat 'de groei naar nationale eenheid te meten (is) aan een toenemende integratie van een bevolking in de verschillende segmenten van het nationale bestaan'(74). Deze segmenten worden door de theoretisch socioloog Talcott Parsons geformuleerd. Parsons onderscheidt in zijn 'vier-functie model' een politieke, een economische, een culturele, en een sociale/maatschappelijke sector. Met behulp van deze vier maatschappelijke velden behandelt Lagerberg in het tweede, derde, en vierde deel van het boek de ontwikkelingen in Suriname en de Nederlandse Antillen. Vooralnog klinkt dit leuk en aardig, maar de auteur laat na om aan de lezer uit te leggen wie T. Parsons is, wat hij beweert en wat het belang van zijn theorie is voor deze studie. Hij deelt de lezer alleen mee dat 'geen socioloog na Talcott Parsons en zijn handelingstheorie zoveel accent op een factor zal durven leggen'(1). Daarnaast blijkt in de loop van het betoog dat Lagerberg geen duidelijk beeld heeft van de verschillen tussen de maatschappelijke velden. Zo behandelt hij de emigratie van Surinamers naar Nederland onder de noemer 'sociale sector', terwijl in het hoofdstuk over de Nederlandse Antillen de emigratie van Antillianen onder 'culturele ontwikkeling' valt.

Een derde bezwaar betreft het feit dat Lagerberg in het - de lezer nog steeds duistere - model van Parsons 'een heuristisch schema (ziet) dat vooral de positie van raciale groepen en sociale lagen kan duidelijk maken'(74). Hierna wordt de lezer niet duidelijk gemaakt welke methodologische consequenties dit voor zijn onderzoek heeft. Want in deze sectorale benadering ligt de nadruk vooral op een maatschappelijk-pluralistische benadering, terwijl nader onderzoek naar de sociale gelaagdheid van de maatschappij niet van een sectorale benadering zou moeten uitgaan maar van een stratificatiemodel, waarin weinig ruimte voor een pluralistische visie zou zijn.

Slordig

De presentatie van het geheel is evenmin bevredigend te noemen. Lagerbergs betoogtrant is nogal onduidelijk en lijkt weinig gestructureerd, bovendien wordt de auteur gehandicapt door zijn weinig heldere penvoering. Passages waarin hij van de ene periode de andere inrolt en van het ene onderwerp op het andere springt zijn legio, bijvoorbeeld: 'Engeland en de Republiek hadden vooral een gemeenschappelijk belang toen Spanje een wereldmacht was, en ook nadien trachtte men elkaar ondanks drie zeeoorlogen te vinden. Willem III zou zelfs koning van Engeland worden (1689), maar deze kunstmatige alliantie was slechts mogelijk door breuken in de Europese geschiedenis. De felle anti-katholieke instelling van Willems echtgenote, nota bene een Stuart, en de familieband van de Oranjes met het Engels-Schotse vorstenhuis droegen daar het hunne toe bij. De reformatie bracht in elk land een tweedeling tot stand, die naar zijn aard gepaard ging met emancipatie van de burgerij. De traditionale vorstenhuizen maakten zich nu eens meester van de ene tegenstelling, dan weer van de andere.'(16)

Het is in dit fragment niet duidelijk, en dat wordt het later ook niet, welke periode Lagerberg behandelt: de zestiende eeuw (reformatie), de zeventiende eeuw (Willem III) of de achttiende en negentiende eeuw (emancipatie van de burgerij)? De weberiaanse koppeling van 'reformatie' en 'emancipatie van de burgerij' is vaag, want een nadere precisering naar tijd, plaats en bedoelde groepering ontbreekt. Daarnaast is het onduidelijk over welke 'breuken in de Europese geschiedenis' en 'tegenstelling' Lagerberg spreekt.

Ten tweede moet opgemerkt worden dat door de sectorale benadering van Suriname en de Nederlandse Antillen de auteur in chronologische problemen komt. Zo wordt de voor Suriname zo belangrijke emigratie van rijksgenoten naar Nederland in de vroege jaren zeven-

tig - het proces van verzelfstandiging werd daardoor versneld, en leidde bovendien tot het verlies van een hoog opgeleide groep van de bevolking (zie artikel Lamur elders in dit tijdschrift) - behandeld lang nadat de onafhankelijkheid (1975) en de *coup d'état* van Bouterse (1980) de revue zijn gepasseerd.

En ten derde wordt er in dit boek te weinig aandacht besteed aan de ontwikkelingen in Suriname en op de Nederlandse Antillen in de periode vanaf de jaren dertig (de eerste grote stakingen in Suriname) tot aan de late jaren zestig (de onafhankelijkheid van Suriname wordt aan de horizon zichtbaar). Juist over die tijd had een onderzoek zich moeten strekken, waarin de mate van integratie in Suriname en de Nederlandse Antillen wordt onderzocht. Daar vindt men toch de wortels van het integratieproces! Zo was het interessant geweest als de auteur zijn licht had laten schijnen over de discussie met betrekking tot de bevolkingspolitiek in de jaren dertig. Toen was de overheid er nog niet uit of er een politiek van assimilatie of van segregatie gevoerd moest worden. Uiteindelijk werd er een halfslachtig integratiebeleid gevoerd.

Tot slot blijft de verzorging over: veel type- en taalfouten; het notenapparaat is niet gestandaardiseerd en verwijzingen zijn soms onduidelijk; de index is onvolledig, en de literatuurlijst komt mij relatief groot voor.

Al met al ben ik van mening dat Lagerberg er, ondanks de interessante vraagstelling, niet in geslaagd is om een heldere synthese te geven van de ontwikkelingen in het Surinaamse en Nederlands-Antilliaanse gebied met betrekking tot de ontwikkeling van een nationaal besef. De keuze voor de theorie alsmede voor de opzet van het boek is niet nader verantwoord, bovendien hanteert de auteur zijn keuzes niet consequent. Dat schaadt de structuur en doet de opzet fragmentarisch lijken. Daarnaast schrijft de auteur weinig helder en is de verzorging van deze uitgave bar en boos. Het maakt de lezer weinig nieuwsgierig naar de andere delen in deze monografieënreeks van het Instituut voor Ontwikkelingsvraagstukken.

Michaël Stamatou

Het eeuwige tekort

Een geschiedenis van twee Surinaamse plantages

Gert Oostindie, *Roosenburg en Mon Bijou. Twee Surinaamse plantages, 1720-1870*. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde,

Caribbean series 11 (Foris Publications; Dordrecht en Providence 1989)
xii + 548 blz. ISBN 90 6765 453 1.

Directeur. Hoe staa jy zoo net of je Dood bint.

Mingo. Meester myn Hoofd doet Zeer.

Directeur. Jongen bin je Gek, doet je Hoofd Zeer, je Gat zal je Zeer doen.

Directeur. Roep de Officier en laat hy *Mingo* een Spaansze Bok geeven.

...

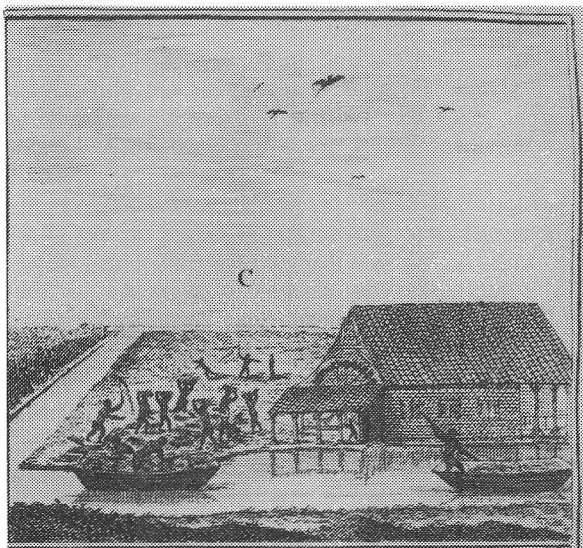
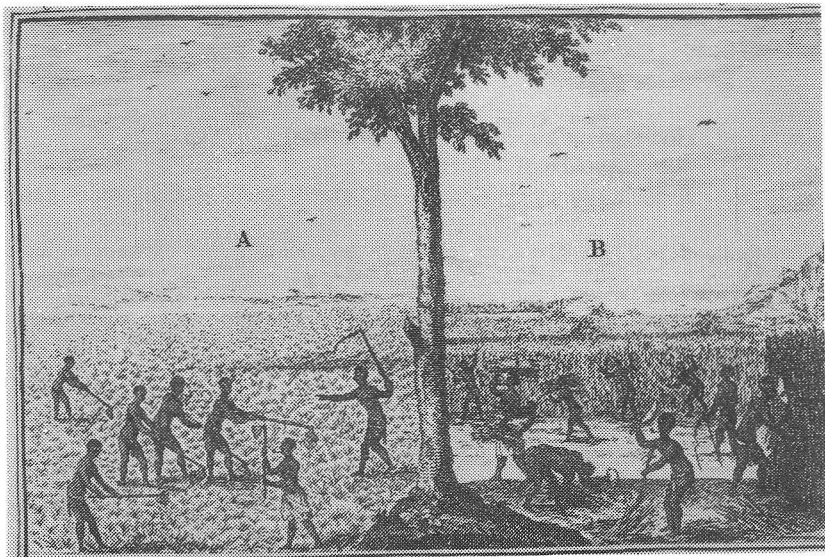
Zwarte Officier. Meester ik heb *Mingo* een Spaansze Bok gegeeven, onder het slaan kreeg hy een Flaauwte en daar bleef hy in Dood.

Directeur. Dat is niemendal, nou kan ik zweeren by myn God dat hy aan Pyn in 't Hoofd Gestorven is. ...

Bovenstaand fragment komt uit een achttiende-eeuws leesdrama van de hand van Pieter van Dijk, dat een beeld schetst van het leven op een Surinaamse koffiëplantage.¹ Hierin wordt een brute plantagedirecteur ten tonele gevoerd die met niets ontziende hand de scepter zwaait over het bedrijf; de eigenaar woont in Paramaribo. In het vrij korte drama vinden drie slaven de dood, wordt ruim een half dozijn afgeranseld en vluchten er meer dan twintig de bossen in. Willekeur en slechte bedrijfsvoering kenmerken de plantagetucht van deze naamloze directeur.

Het is een nogal karikaturaal beeld dat wordt gegeven, overeenkomend met de in de historiografie gecanoniseerde visie op het plantageleven in Suriname. Men denke aan Rudolf van Liers 'psychopatische' en 'sadistische' planterspersoonlijkheden, misvormd door 'het wezen van de slavernij'.² De Surinaamse slavernij wordt sinds lang door de meeste historici als uitzonderlijk hard afgeschilderd, al dan niet afgezet tegen andere plantagesamenlevingen in de regio. Het is echter, zacht gezegd, opmerkelijk op hoe weinig feitelijke informatie deze visie berust. Een eeuwig tekort aan bronnen van of over de slaven maakt een reconstructie van hun leefwereld onmogelijk. Reisbeschrijvingen hebben dikwijls meer oog voor de fantastische fauna van het land of de plantagegewassen dan voor de arbeiders. Het spaarzame fictieve proza en de paar plantershandboeken (waarvan het hierboven geciteerde leesdrama een curieuze mengeling vormt) geven zeer vertekende informatie en zijn moeilijk te interpreteren. De slaven kunnen met recht een 'volk zonder geschiedenis' worden genoemd.

Het is dit tekort aan bronnen geweest dat Gert Oostindie ervan heeft weerhouden te schrijven wat hem voor ogen stond: een boek

Wieden, snijden en verwerken van suikerriet (Uit: Thomas Pistorius, Korte en zakelyke beschryvinge van de colonie van Zuriname (Amsterdam 1763))

waarin het leven en de cultuur van de slaven centraal zou staan. In een artikel over zijn onderzoekservaringen verzucht hij meermaals nauwelijks enige gegevens over de (Afro-Amerikaanse) cultuur en het dagelijkse leven van de slaven boven tafel te krijgen.³ 'Misschien verwacht u dat in de archieven de slaven karikaturaal worden afgeschilderd. In werkelijkheid is het erger. Zij worden nauwelijks in focus gebracht.'

In het boek dat hij wél heeft geschreven, vertelt Oostindie de geschiedenis van twee plantagebedrijven: de suikerplantage Roosenburg, gelegen aan de rivier de Boven-Commewijne, en de koffiëplantage Mon Bijou, op een eiland in een bocht van de Boven-Cottica. Roosenburg was een oude plantage en kende een lange bezetting. Zij werd al in de zeventiende eeuw in gebruik genomen en bleef in bedrijf tot na 1870. Mon Bijou werd kort na 1750 aangelegd en reeds een eeuw later, in 1853, verlaten. Wat deze twee bedrijven verbond, waren de eigenaars: de familie Van Sandick en haar erven. Financieel is het lot van deze plantages verweven. Ruwweg gezegd behandelt het boek eerst de arbeid, de produktie en produktiviteit, en het slavenleven op Roosenburg en Mon Bijou. Dat is een geheel Surinaamse affaire. Vervolgens betreft Oostindie de Nederlandse connectie in het verhaal en neemt het financiële beheer vanuit de Republiek onder de loep.

Het omvangrijke bronnenmateriaal waar deze studie op is gebaseerd, vertegenwoordigt zonder uitzondering het Europese standpunt. De twee belangrijkste categorieën van bronnen zijn de correspondentie van de zakelijk betrokkenen, en plantage-inventarissen. Deze laatste werden opgemaakt wanneer de plantage van directeur of administrateur wisselde of een lening werd gesloten. Veel *human interest* zal men in deze stukken niet aantreffen; de economische belangen staan centraal.

Slaven

De slaven hebben toch een plaats gekregen in *Roosenburg en Mon Bijou*. Wat Oostindie over hen boven water heeft kunnen halen, betreft de demografie, gezondheidstoestand, verwantschap, sociale stratificatie en het verzet. Individuen komen nauwelijks naar voren. Alleen enkele slaven uit het laatste decennium voor de Emancipatie in 1863 treden uit hun anonimiteit, dankzij de dagboeken van de hernhutters, zendelingen die de plantages bezochten en die de slaven behalve Gods woord ook de bijbehorende christelijke huwelijksmoraal probeerden bij te brengen. De resulterende gegevens over verwantschap en (huwelijks)relaties van de slavenbevolking duiden op 'matri-

focaliteit' van het gezinsleven: moeders en hun kinderen vormden de kern van het gezin; het vaderschap speelde in dezen slechts een marginale rol.

Zal de verwantschap van de slaven de planters nauwelijks een zorg zijn geweest, het demografische aspect - en daarmee zaken als ziekte en voeding - was uiteraard van groot belang voor de bedrijfsvoering. De 'slavenmacht' (dit is het totaal aantal slaven) vormde het grootste kapitaalgoed op een plantage en haar produktiviteit was medebepalend voor de opbrengsten. De demografische conclusies zijn weinig opzienbarend: een hoog, in de loop der tijd afnemend sterfte-overschot; een hoge, maar afnemende kindersterfte; een onevenwichtige man/vrouw- en vrouw/kind-ratio; en tenslotte een geleidelijke 'creolisering', een toeneming van het aantal in Suriname geboren slaven. De 'normalisering' van de slavenbevolking (gelijkmatiger leeftijds- en geslachtsverhoudingen) had het ietwat tweeslachtige effect dat hoewel de demografische ontwikkeling gunstiger werd, het aantal improductieve slaven steeg: kinderen, bejaarden en (zwangere) vrouwen. Ook hier zijn het de plantersbelangen die doorklinken in de bronnen: er is een eeuwig tekort aan 'werkbaare handen'.

In de gedeelten over de slavenbevolking wordt in *Roosenburg en Mon Bijou* het cliché van het harde plantagebestaan niet ontkracht, maar wel van enkele essentiële kanttekeningen voorzien. Van sadistische plantagedirecteuren zoals Van Dijk ons in zijn leesdrama voorschotelend, is in de annalen van Roosenburg en Mon Bijou bijvoorbeeld weinig te vinden. Op een plantage met soms meer dan tweehonderd slaven woonden meestal slechts een of twee blanken (de directeur en zijn assistent, de blank-officier); zij balanceerden voortdurend op een dunne draad tussen tucht en zachte hand. Bij te hard optreden lag het risico van een slavenopstand op de loer, een te grote zachtmoedigheid kon leiden tot ongedisciplineerdheid en produktieverlies. Slechts eenmaal, in 1759, was op Roosenburg sprake van eendrachtig verzet van de slaven, naar aanleiding van de herbenoeming van een als streng bekendstaande directeur. Beambten uit Paramaribo wisten het conflict zonder geweld te sussen. Dit was een uitzonderlijk geval en vond daarom zijn weg tot de archieven. Over de dagelijkse gang van zaken op de plantages bewaren de bronnen een diep stilzwijgen.

Dat Oostindie via een indirecte weg toch wat over het plantageleven aan de bronnen heeft willen onttrekken, geeft zijn boek iets tweeslachtigs: de hoofdstukken over de slavengemeenschap zijn noodgedwongen schetsmatiger, de conclusies tastender in vergelijking met de gedeelten over de bedrijfsvoering. Hij heeft ervoor gekozen het beeld van de twee plantages zo volledig mogelijk te maken en alle aspecten aan bod te laten komen. Gezien het geringe aantal bestaande

monografieën over individuele plantages in Suriname (en ook elders), is deze keuze zeker te rechtvaardigen, al is het boek er niet mooier op geworden.

Geld

De verdienste van Oostindie's boek ligt dan ook niet in de eerste plaats in de reconstructie en beschrijving van het slavenleven. Dat is 'onherroepelijk verloren'. Nee, het is de bijna duizelingwekkend gedetailleerde bewerking en de analyse van de veelal kwantitatieve gegevens over de bedrijfsvoering van beide plantages die het boek waardevol maken. Het is pionierswerk, want weinigen zijn hem vorgegaan.⁴ Doordat Oostindie zowel de Surinaamse als de Nederlandse tak van het bedrijf in één studie samenbrengt, legt hij de zwakke plekken in de bedrijfsvoering bloot. Daarmee becommentarieert hij de traditionele notie van verval die de literatuur over het Surinaamse plantagebedrijf beheerst. Twee kenmerken van het plantagestelsel krijgen in *Roosenburg en Mon Bijou* veel aandacht: het absentisme van de eigenaars en het negotiatiestelsel.

Wat het eerste betreft: reeds in 1743 vertrok de eigenaar van Roosenburg (Mon Bijou was toen waarschijnlijk nog niet aangelegd), Johan van Sandick, naar de Republiek. De zaken in Suriname werden waargenomen door een of meer administrateurs; de plantages werden beheerd door directeuren. Het is de gebruikelijke constructie in Suriname.

Daarnaast ontstond in de jaren na 1750 een nieuwe vorm van kredietverlening: het negotiatiestelsel. Handelshuizen in de Republiek, met name in Amsterdam, richtten fondsen op ter financiering van plantagebedrijven overzee; kapitaal werd verkregen uit verkoop van obligaties, aandelen in de negotiatie. Het aldus bijeengebrachte geld werd aan plantage-eigenaars geleend, met de plantages als onderpand. In de meeste gevallen traden de handelshuizen op als directeur van het negotiatiefonds. Leveranties aan de plantages en verkoop van de plantageproducten liepen via het handelshuis, dat door het in rekening brengen van commissieloon een goede cent opstreek.

Het negotiatiestelsel is geen succes geworden, zoals J.P. van de Voort in zijn studie over deze financieringsmethode heeft aangetoond: van de bijna veertig miljoen gulden die op deze wijze in de Surinaamse plantages was gepompt, was in achttienhonderd nog geen kwart afgelost.⁵ De belangrijkste misrekening was de afnemende rentabiliteit van de plantages, terwijl steeds hogere leningen werden afgesloten. Roosenburg en Mon Bijou waren hierop geen uitzondering. Het lijkt alsof de winstverwachting steeg met de toenemende financiële lasten.

Op twee punten weet Oostindie de generalisaties van Van de Voort te nuanceren. Het oorzakelijk verband tussen negotiatiestelsel en absenteïsme dat Van de Voort legt (door het faillissement van vele plantages na de Amsterdamse beurscrisis van 1772-73 zouden zij in handen zijn gekomen van de Nederlandse geldschieters), gaat voor Roosenburg en Mon Bijou niet op: Van Sandick was al naar Nederland vertrokken voordat in 1759 de eerste negotiatie voor zijn bezittingen werd opgericht. Een andere stelling van Van de Voort is dat de kredietverlening na de beurscrisis geheel werd stopgezet. Dat blijkt niet helemaal het geval te zijn: hoewel het negotiatiestelsel door de crisis een geduchte knauw had gekregen, werd nog in 1829 een geheel nieuwe negotiatie voor Roosenburg en Mon Bijou afgesloten, zij het tegen zeer harde en, zoals later bleek, irreële condities.

Het absenteïsme en het negotiatiestelsel worden veelal gezien als de directe oorzaken van het verval van het Surinaamse plantagewezenen. Gert Oostindie bestrijdt dit. De rechtstreekse kosten verbonden aan beide fenomenen drukten niet al te zwaar op de opbrengsten. Indirect waren het negotiatiestelsel en het absenteïsme wél verantwoordelijk voor het in het slop raken van de plantages. Door de aanwezigheid van zovele belanghebbenden op verschillende plaatsen ontstond namelijk een zeer gecompliceerde beheersstructuur. Eigenaars, administrateurs, directeuren, negotiatiedirecteuren en obligatiehouders hadden allen eigen belangen in en invloed op de gang van zaken. Persoonlijk gewin op korte termijn prevaleerde; een planning op langere termijn werd nauwelijks ondernomen of ketste af door de verscheidenheid aan belangen en het onderlinge wantrouwen.

Uitvloeisels van de complexe beheersstructuur waren een uitgesproken gebrekkige daadkracht en weinig flexibele en innovatieve bedrijfsvoering. Op de suikerplantage Roosenburg werd weliswaar, zoals overal in de regio, in het begin van de negentiende eeuw overgegaan op een andere rietsoort, waardoor het rendement enorm steeg. Teelt- en verwerkingstechnieken bleven in de anderhalve eeuw dat er suiker werd verbouwd (1720-1870) echter nagenoeg hetzelfde. De koffieplantage Mon Bijou laat een nog statischer beeld zien. Tussen circa 1758 en 1853 werd 'doorgeboerd' op dezelfde grond (er vond geen rotatie plaats) en met dezelfde bomen. Mon Bijou volgde trouw de ondergang van de Surinaamse koffieteelt en werd in 1853 uit bedrijf genomen.

Verval

Zo blijft, conform het bestaande beeld, de geschiedenis van het Surinaamse plantagebedrijf een weinig vrolijke. Het sombere relaas van

verval wordt niet wezenlijk aangetast, maar wel aanzienlijk genuanceerd en uitgediept. Oostindie's boek moet dan ook niet worden gezien als een aanval op de heersende clichés, maar als een toetsing van die clichés aan twee praktijkgevallen. Dat leidt niet altijd tot ondubbelzinnige conclusies. Zo kan de vraag in hoeverre de twee plantages representatief waren voor Suriname eigenlijk niet afdoende worden beantwoord door het gebrek aan vergelijkingsmateriaal. Roosenburg en Mon Bijou waren slechts twee van de circa 750 plantages die Suriname heeft geteld.

Met name in de laatste hoofdstukken verbreedt het perspectief zich en probeert Gert Oostindie de bevindingen van 'zijn' plantages een plaats te geven in de bestaande kennis van plantages in Suriname en de Caraïbische regio. Bij de conclusies omtrent bloei en verval wordt een onderscheid gemaakt naar produkt (suiker of koffie) en naar onderdeel van het bedrijf (de plantages in Suriname en de financiële 'onderbouwing' in Nederland).

Ten eerste kan dan worden opgemerkt dat de produktie en produktiviteit van Roosenburg tot 1830 voortdurend steeg, om daarna pas te dalen. Voor Mon Bijou lag dat anders: daar verminderde de produktie sedert het einde van de achttiende eeuw gestaag, onder invloed van gronduitputting en veroudering van de aanplant. De notie van verval lijkt voor de suikerbedrijven minder geldig te zijn dan voor de koffieplantages. Ten tweede blijkt dat, terwijl de bedrijven in Suriname lange tijd niet slecht renderden, de financiering van het plantagebedrijf geen gezonde basis had. Hier nadert Oostindie vrij sterk Van de Voort, hoewel in het geval van Roosenburg en Mon Bijou de strop pas in een laat stadium werd aangehaald (of werd hij niet eerder gevoeld?).

Of het plantagesysteem met een verstandiger financieel beleid wel rendabel had kunnen blijven, is een vraag die niet kan worden beantwoord. Dalende prijzen van de plantageprodukten op de wereldmarkt en stijgende prijzen van de slaven zetten, naast de toenemende lasten van rente en aflossing van de leningen, de plantage-economie onder zware druk. Los daarvan staat de constatering dat in vergelijking met andere koloniën in de Caraïben de rentabiliteit van de Surinaamse plantages ongunstig afsteekt. Dit moet volgens Oostindie niet in de eerste plaats worden geweten aan het absenteïsme of het negotiatiestelsel - dat waren geen exclusief Surinaamse verschijnselen. Volgens Oostindie werd het verschil bepaald door het ontbreken van een beschermde thuismarkt, zoals die bijvoorbeeld voor de Brits-Indische koloniale produkten in het moederland wel bestond.

Bij alle preoccupatie met het verval vergeet men wel eens dat er ook veel is verdiend aan de Surinaamse plantages, en niet alleen in vroeger tijden. De mensen in loondienst - directeurs, administra-

teurs -, handelshuizen, scheepvaart en leveranciers pikten een graantje mee. De uiteindelijke financiële ondergang trof met name de eigenaars en de obligatiehouders. Kon de familie Van Sandick in de achttiende eeuw haar rijkdom vergroten en haar status aanzienlijk verhogen door haar plantagebezet, in later jaren liep de geldstroom andersom en ontkwamen de erven ternauwernood en met meer geluk dan wijsheid aan een persoonlijk faillissement. Ook de investeerders in de laatste negotiatie, uit 1829, stopten geld in een aflopende zaak - zij zagen er bijna niets van terug.

Er is een laatste groep die een zeker, maar onmeetbaar belang had in de plantages. Voor de slaven waren Sandiki en Dipérou, zoals zij beide bedrijven noemden, meer, of liever gezegd iets totaal anders dan een onvervulde winstverwachting. Van deze bijna elfhonderd mensen, op wier arbeid de plantages stoelden, is de leefwereld nage-noeg onbekend gebleven. Het maakt de historicus wel eens mismoedig, dat juist hun leven tot een cliché is gereduceerd, tot een directeur die een slaaf doodranselt omdat die hoofdpijn heeft.

Remco Raben

Noten

1. Pieter van Dijk, *Nieuwe en nooit bevoorens geziene onderwyzinge in het bastert engels of neeger engels, zoo als het zelve in de Hollandsze colonien gebruikt word* (Amsterdam z.d.). Het leesdrama beslaat het tweede deel van het boekje, onder de titel: 'Het leeven en bedryf van een Surinaamsze directeur, met de slaaven, op een koffi-plantagie'. Het dateert van circa 1768 en is de op een na oudste bron van het Sranantongo of Nederengels. De gegevens zijn ontleend aan een concept-artikel van drs. Ingrid van Trier-Guicherit.
2. Rudolf van Lier, *Samenleving in een grensgebied. Een sociaal-historische studie van Suriname* (derde druk; Amsterdam 1977) 45-47.
3. Gert Oostindie, 'Slaaf van de bronnen: de reconstructie van het onherroepelijk verlorene', *OSO. Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde en Geschiedenis* 7 (1988) afl. 2, 135-146.
4. Er is nauwelijks studie naar afzonderlijke plantages in Suriname verricht. Meest vergelijkbaar is Humphrey E. Lamur, *The production of sugar and the reproduction of slaves at Vossenburg (Suriname) 1705-1863*. Caribbean culture studies 1 (Amsterdam 1987); de 'Nederlandse connectie' wordt hierin echter geheel buiten beschouwing gelaten. Een kortere tijdspanne

- beslaat E. van den Boogaart en P.C. Emmer, 'Plantation slavery in Surinam in the last decade before emancipation: the case of Catharina Sophia' in: Vera Rubin en Arthur Tuden ed., *Comparative perspectives on slavery in New World plantation societies* (New York 1977) 205-225. Van H.E. Lamur verschenen voorts enkele artikelen over de demografische ontwikkelingen op verschillende plantages. Over Surinaamse slavinnen publiceerden Wim Hoogbergen en Marjo de Theye: 'Surinaamse vrouwen in de slavernij' in: *Vrouwen in de Nederlandse koloniën. Zevende jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (Nijmegen 1986) 126-151.
5. J.P. van de Voort, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795. Financiën en handel* (Eindhoven 1973).